

KECSKEMÉTI ZSUZSA:

TÁRSADALMI TERMÉKMÉRLEG

I. A társadalmi termékmérleg helye a népgazdasági mérlegben

A szocialista gazdaságstatisztika feladata, hogy — sajátos eszközeivel és módszereivel — a szocializmus építésének fegyvere legyen. A gazdaságstatisztika a társadalmi és gazdasági jelenségek dialektikus vizsgálatával, az összefüggések, arányok és esetleges hibák feltárásával harcol a terv teljesítéséért. Az egyes folyamatok részletes és mélyreható vizsgálatán kívül átfogó képet is kell tehát nyújtania a bővített szocialista újratermelésről. Ennek a feladatnak az elvégzésére a mérlegmódszert, mint a közgazdasági elemzés legátfogóbb eszközét alkalmazzuk.

A bővített szocialista újratermelést visszatükröző legfontosabb mutató a népgazdasági mérleg. A népgazdasági mérleg alapvető feladata, hogy ki-mutassa a népgazdaság egyes ágai közötti kapcsolatokat, összefüggéseket, az egyes ágak és társadalmi szektorok fejlődését, arányait — a népgazdaság egységét.

Ennek a feladatnak a megoldásához a társadalmi össztermékből kell kiindulni

A népgazdasági mérleg három oldalról mutatja meg az újratermelést:

1. a munka oldaláról, a munkaerő mérlegen keresztül,
2. a használati értékek termelése szempontjából — a társadalmi termékmérlegen keresztül,
3. a jövedelmek elosztása szempontjából — (ez tulajdonképpen a nemzeti jövedelem végső felhasználását jelenti) — elsősorban a lakosság pénzforgalmi mérlegén keresztül.

II. A társadalmi termékmérleg meghatározása

Az egyes népgazdasági ágak között kialakuló kapcsolatokat és arányokat elsősorban a társadalmi termékmérleg mutatja. A társadalmi termékmérleg felöleli a bővített szocialista újratermelés egész menetét, a társadalmi össztermék termelésének, fogyasztásának és felhalmozásának egész folyamatát.

Ezt a feladatot a társadalmi termékmérleg úgy oldja meg, hogy szembe-állítja egymással a mérleg egyik oldalán a társadalmi termék termelését, másik oldalán felhasználását.

A társadalmi össztermék bizonyos időszak — általában egy év — alatt termelt termékek értékének összege, belföldi fogyasztói áron kimutatva.

Használati értékük szempontjából a termékek megoszlának termelési eszközökre és fogyasztási javakra, — *A*, illetve *B* szektorra. (A termelési eszközöket létrehozó termelő ágakat és termékeiket *A*, — a fogyasztási javakat előállító ágakat, illetve termékeiket a *B* szektorhoz soroljuk.)

A társadalmi termék értékének összetevői a következők:

1. az adott időszakban elfogyasztott termelési eszközök értéke (*c*),
2. a termelésben foglalkoztatottak munkabérialapja (*v*),
3. a szocialista terméktöbblet, (a tőkés szektorban értéktöbblet) és a kisárutermeiők jövedelmei (*m*).

Az első összetevő jelenti az átvitt, a második és harmadik az új értéket — a nemzeti jövedelmet.

A társadalmi termék termelése az anyagi termelés ágaiban történik. Az anyagi termelés ágai: az ipar; az építőipar; a mezőgazdaság; a közlekedésből a teherszállítás, valamint a termelő vállalatok számára végzett személyszállítás és hírközlés; a kereskedelem és az anyagi termelés egyéb ágai, pl. halászat, vadászat, háziipar stb. Ezek közül a közlekedés és kereskedelem a használati értékek tömegét nem nagyobbítja, azonban a társadalmi össztermék értékét növeli.

A társadalmi termék felhasználása:

Egy részét (*c*) a termelésben fogyasztják el — ez az ú. n. termelőfogyasztás.

Második része nem termelő fogyasztásra kerül, mely alatt a lakosság közvetlen és a közületek és szolgáltató vállalatok által történő közvetett anyagfogyasztása értendő.

A fennmaradó rész felhalmozásra (ezen belül álló vagy forgóalapbővítésre) és kivitelre kerül — s amennyiben a termelés során veszteségek (gondatlanság vagy telemi csapás következtében megsemmisült termékek) mutatkoztak, ezen értékeknek számbavétele is a felhasználások között történik.

A népgazdaság álló- és forgóalapjai (vagyis a társadalmi vagyon) nem tartoznak a társadalmi termékhez, azonban szoros kapcsolat van a kettő között, minthogy

1. a termelő fogyasztásnak része egyfelől a gépek, épületek, stb. átvitt értéke (értékcsökkenési leírás), másfelől az az anyagfogyasztás, ami az év elején meglévő készletből történt;

2. a felhalmozás teljes egészében a társadalmi vagyon bővítését jelenti.

Eppen ezért a mérleg forrásainak oldalát kibővítjük az év elejei, a felhasználási oldalt az évvégi álló- és forgóalap állományának értékével. Itt kapcsolódik tehát a társadalmi termékmérleg a társadalmi vagyon mérlegével.

A behozatal értéke ugyancsak nem része a társadalmi összterméknek, mégis kibővítjük ezzel a tétellel is a mérleg forrásainak oldalát. Ugyanis a népgazdaság rendelkezésére álló összes termékmennyiség figyelembevételével nem tudnánk kimutatni a termékek mozgásának folyamatát a forrásoktól a felhasználásig.

A termékmérleg két oldalának összetevői tehát:

FORRASOK

- I. Álló és forgóalapok az év elején
 a) termelő,
 b) nem termelő.
 II. Termelés
 Ipar,
 Építőipar,
 Mezőgazdaság,
 Közlekedés,
 Kereskedelem,
 Anyagi termelés
 egyéb ágai.
 III. Behozatal

FELHASZNÁLÁS

- I. Termelő fogyasztás
 a) év eleji készletből
 b) évközi termelésből.
 II. Nem termelő fogyasztás.
 III. Kivitel.
 IV. Veszteségek.
 V. Álló és forgóalapok az év végén
 a) termelő
 b) nem termelő
 Ebből: évközi felhalmozás
 a) állóalapbővítés
 b) forgóalapbővítés

Források összesen:

Felhasználás összesen:

Megjegyezzük, hogy a társadalmi termékmérleg kidolgozható a társadalmi vagyon mérlegével való egybekapcsolás nélkül is, és egyelőre — a társadalmi vagyon mérlegének teljes elkészítéséig — a gyakorlatban ezt a megoldást alkalmazzuk.

Társadalmi termékmérleg

Népgazdasági ág	Források					Felhasználás					
	Termelés termelői áron			Közl. és ke- resk. árás	Ösze- term. (helt- fogy- áron	Fogyasztás			Fel- hal- mozás	Ev- port	Ösz- szes fel- hasz- nálás
	A	B	Együtt			Ter- melő	Nem ter- melő	Együtt			
	szektor			Együtt							
milliárd forint											
Ipar	37,4	25,7	63,1	12,5	75,6	27,9	33,5	61,4	7,6	6,6	75,6
Építőipar	4,4	4,6	9,0	—	9,0	0,6	—	0,6	8,4	—	9,0
Mezőgazdaság	16,2	13,1	29,3	4,7	34,0	17,1	14,0	31,1	0,8	2,1	34,0
Anyagi term. egyéb ágai	0,0	0,4	0,4	—	0,4	—	0,4	0,4	—	—	0,4
Együtt	58,0	43,8	101,8	17,2	119,8	45,6	47,9	93,5	16,8	8,7	119,0
Import	7,1	0,4	7,5	0,6	8,1	6,9	0,3	7,2	0,9	—	8,1
Összesen	65,1	44,2	109,3	17,8	127,1	52,5	48,2	100,7	17,7	8,7	127,1
Term. együtt	58,0	43,8	101,8	17,2	119,0	45,6	47,9	93,5	16,8	8,7	119,0
Ebből:											
Szoc. szekt.	43,7	26,6	70,3	12,6	82,9	28,1	31,1	59,2	16,7	7,0	82,9
Kisáruterm.	11,8	13,2	25,0	3,5	28,5	14,1	12,5	26,6	0,2	1,7	28,5
Tőkések	2,5	4,0	6,5	1,1	7,6	3,4	4,3	7,7	-0,1	—	7,6
százalék											
Ipar	49,5	34,0	83,5	16,5	100,0	36,9	44,3	81,2	10,1	8,7	100,0
Építőipar	48,9	51,1	100,0	—	100,0	6,7	—	6,7	93,3	—	100,0
Mezőgazdaság	47,7	38,5	86,2	13,8	100,0	50,3	41,2	91,5	2,4	6,1	100,0
Anyagi term. egyéb ágai	—	100,0	100,0	—	100,0	—	100,0	100,0	—	—	100,0
Együtt	48,7	36,8	85,5	14,5	100,0	38,3	40,3	78,6	14,1	7,3	100,0
Import	87,7	4,9	92,6	7,4	100,0	85,2	3,7	88,9	11,1	—	100,0
Összesen	51,2	34,8	86,0	14,0	100,0	41,3	37,9	79,2	13,9	6,9	100,0
Term. együtt	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Ebből:											
Szoc. szekt.	75,4	60,7	69,1	73,3	69,7	61,7	64,9	63,3	99,4	80,5	69,7
Kisáruterm.	20,3	30,1	24,6	20,4	24,0	30,9	26,1	28,4	1,2	19,5	24,0
Tőkések	4,3	9,2	6,3	6,3	6,3	7,4	9,0	8,3	-0,6	—	6,3

A társadalmi termékmérleg feladata azonban nemcsak a források és a felhasználás statikus szembeállítására, hanem az egyes népgazdasági ágak kapcsolatainak és kölcsönhatásainak kimutatására a társadalmi össztermék mozgásának megfigyelése útján. Ebből a szempontból az előző oldalon közölt táblázat tükrözi a társadalmi terméket.

III. A társadalmi termékmérleg elemzése

A társadalmi termékmérleg elkészítése nem öncél, a munkának ez csak kezdete. A mérleg elkészítésének célja a fejlődésnek, a népgazdaság egyes ágai között lévő arányoknak a megismerése. Ehhez az egyes adatok mélyreható tudományos elemzésére van szükség.

Az elemzés legfontosabb eszközei — az alkalmazott mérlegmódszeren belül — a csoportosítások és a viszonzyszámok.

1. Csoportosítások.

A termelési oldal a következő csoportosításokat tartalmazza:

a) a társadalmi termék termelésének és a társadalmi vagyonnak megoszlása népgazdasági áganként,

b) a termelés megoszlása társadalmi szektorok szerint,

c) a használati értékeket termelő népgazdasági ágak (ipar, építőipar, mezőgazdaság, anyagi term. egyéb ágai) termelési értékének és a behozatal értékének megoszlása A és B szektorra, azaz termelési eszközökre és fogyasztási javakra.

A felhasználást oldalon alkalmazott csoportosítások:

a) az összes felhasználás megoszlása fogyasztásra, felhalmozásra és kivitelre,

b) a fogyasztás megoszlása termelő fogyasztásra (népgazdasági áganként) és nem termelő fogyasztásra (lakosság, közület és szolgáltató vállalatok). Amennyiben a társadalmi termékmérleget a társadalmi vagyonmérleggel egybekapcsoljuk, a fogyasztást megosztjuk aszerint is, hogy évelejei készletből, vagy évközi termelésből történt-e.

c) A felhalmozás megoszlása az álló és forgóalapok növelésére, továbbá az állóalapok növelésén belül a termelő és nemtermelő állóalapok bővítésére jutó rész megállapítása.

A termelési oldalon alkalmazott alapvető csoportosítások [népgazdasági ág, társadalmi szektorok és termelési eszközök — fogyasztási javak (A—B szektor) szerint] a felhasználási oldalon csak egyes tételekre vonatkozóan dolgozhatók ki, így:

1. A termelő fogyasztásra, melyet a fogyasztó társadalmi szektor és népgazdasági ág szerint bontunk fel,

2. felhalmozásra, melyet a felhalmozó népgazdasági ág és társadalmi szektor szerint csoportosítunk,

3. a társadalmi vagyon évvégi állományára, melyet aszerint bontunk népgazdasági ág és társadalmi szektorra, hogy kinek a birtokában vannak az álló és forgóalapok.

2. *Viszonyszámok.*

A termékmérleg elemzésénél a viszonzyszámok két fajtáját — a dinamikus és a megosztási viszonzyszámokat alkalmazzuk.

A dinamikus viszonzyszámok segítségével alapítjuk meg a társadalmi termék végösszegének és egyes tételeinek fejlődését. Az arányok vizsgálata pedig a megosztási viszonzyszámok segítségével történik.

IV. Értékelés

A társadalmi termékmérleget — a népgazdasági mérleg más részeihez hasonlóan — kétféle, változatlan és folyóáron kell kiszámítani, azonban a folyóáron történő számítás az alapvető.

Ez mutatja meg ugyanis a termékek áramlását, az egyes társadalmi szektorok tényleges súlyát, stb. A változatlan áron való számításnál pl. el-sikkad az a körülmény, hogy a mezőgazdasági termékek árának változása jelentékenyen befolyásolja a parasztság (azon belül a kisárutermelő és tőkés szektor) részesedését a társadalmi össztermékben s ezen belül a nemzeti jövedelemben.

A változatlan áron való számítás csak a mérleg egyes — az összehasonlítás szempontjából döntő — részeire terjed ki:

a) *a termelés oldalára* népgazdasági ág, társadalmi szektor és *A—B* szektor szerinti bontásban. Ez megfelelő alapot nyújt a társadalmi össztermék és az egyes szektorok terjedelmének összehasonlításához,

b) *a felhasználás oldalán* a lakosság fogyasztását és a felhalmozás terjedelmét mutatjuk ki változatlan áron.

A változatlan áron történő számítást vagy az egyes cikkek mennyiségének változatlan (1949 júliusi) árral való beszorzása, vagy árindexek alkalmazása útján végezzük. Így az ipar és a mezőgazdaság termelésénél, valamint a lakosság élelmiszerfogyasztásának megállapításánál az egyedi beszorzás módszerét; a kereskedelemnél és a lakosság fogyasztásának többi részénél az árindexet alkalmazzuk. A közlekedés termelési értékének változatlan áron történő megállapításánál — lényegében az egyedi beszorzás módszerével — a beszámolási időszakban teljesített tonnakilométerek számát szorozzuk a bázisidőszak egy tonnakilométerre eső díjbevételével.

V. Módszerbeli kérdések

A társadalmi termékmérleg kiszámításánál felvetődő problémák közül a legfontosabbak a mérleg körének megállapítására, valamint az *A* és *B* szektor szerinti megosztásra vonatkoznak.

1. *A termékmérleg körére* vonatkozó problémák:

a) Az eddigi (nemzeti jövedelem) számítások során a gépállomások munkáját nem mutattuk ki a termelő népgazdasági ágak között, azzal az indokolással, hogy a gépállomások által létrehozott érték bentfoglalatik a mezőgazdasági termékek értékében.

A gépállomások anyagköltségei e módszer alkalmazásával annál a társadalmi szektornál kerültek levonásra, amelyik részére a gépállomás munkát végzett, és a gépállomás által létrehozott új értékek is így a megfelelő szektor nemzeti jövedelmének részeként jelent meg.

Ennek a módszernek hiányossága az, hogy az egyes társadalmi szektorok nemzeti jövedelmét a valóságosnál magasabbnak tünteti fel (annyival magasabbnak, amennyi új értéket abban a szektorban a gépállomások munkája hozott létre).

Ezt a hiányosságot kiküszöböli az az eljárás, ha a gépállomások részére kifizetett teljes összeget a megfelelő szektor passzív tételei közé számítjuk és külön sorban feltüntetjük a gépállomások teljes termelési értékét, anyagköltségét és nemzeti jövedelmét.

b) Ugyancsak ide tartozik annak a kérdésnek az eldöntése, hogy szükséges-e a termékmérleg körének a társadalmi vagyommérleggel való kibővítése. A két mérleg egybekapcsolásával lehetőség nyílik a társadalmi termék létrehozásának és felhasználásának teljeskörű vizsgálatára. Ebben az esetben például kimutatható, hogy a felhalmozás során hogyan alakult az egyes népgazdasági ágak álló- és forgóalapjainak növekedése. Mint azonban már korábban említettük, ezt a módszert a társadalmi vagyommérleg első ízben történő kidolgozásáig nem alkalmazhatjuk, — de megemlítendő, hogy a termékmérlegnek a vagyommérleg nélkül történő kidolgozása is technikailag végrehajtható és helyes eredményhez vezet.

2. Az *A—B* szektorra bontás kérdései.

A társadalmi termékmérleg kidolgozásához szükséges termelési adatok a szocialista szektorra vonatkozóan a mérlegbeszámolókból (vagy statisztikai adatgyűjtésből) származnak, a magánszektorra vonatkozóan többoldalú számítások eredményei. Miután ezek az adatok népgazdasági ág és társadalmi szektor szerinti bontásban készülnek, ez a két csoportosítás nem vet fel külön elvi problémát.

A társadalmi termék feladata azonban az is, hogy az ipar, az építőipar és a mezőgazdaság termékeit felossza termelési eszközökre (munkaeszköz és munkatárgy) és fogyasztási javakra. Ennél a megosztásnál figyelembe veendő irányelvek a következők:

Az ipar termelési értékének bontásánál az egyes iparágakat — jelleüknek megfelelően — a két szektor egyikéhez soroljuk. Az iparág alapvető jellegétől eltérő, a másik szektorhoz tartozó cikkeket (pl. a gépgyártásból a kerékpárt), az iparágból kiemeljük.

Van azonban számos olyan cikk, mely termelő és nem-termelő fogyasztásra is kerülhet. Így pl. a villamosenergia és szén zöme termelési eszköz (tehát *A* szektor), de az a rész, mely a háztartásokban kerül felhasználásra, a *B* szektorhoz tartozik.

Miután pontos adatok nem állnak a felhasználásra vonatkozóan rendelkezésre, egyes cikkeket nem bontunk meg a két szektor között. Ezeket a cikkeket aszerint soroljuk az *A*, illetve *B* szektorhoz, hogy túlnyomórészt hol kerülnek felhasználásra. Ennél a megoldásnál ugyan egyes iparágak valószínű megoszlása némileg eltorzul, azonban népgazdasági szinten ezek az eltolódások kiegyenlítődnek.

Az építőipar termelési értékéből A szektorhoz tartoznak:

a) a termelő építési beruházások (üzemi épületek, stb.). Itt mutatjuk ki az újonnan beruházott utak, hidak, stb. teljes értékét annak ellenére, hogy ezek nemcsak termelő célokat szolgálnak, hanem a személyszállításnál is igénybeveszik azokat,

b) az építőiparnak a termelővállalatok részére végzett tatarozásai, karbantartásai, javításai.

Az építőipar termelési értékének B szektorhoz tartozó részét, tehát a nemtermelő célokat szolgáló új építkezések (lakóház, kórház stb.) és építőipari munkák (lakóházak tatarozása stb.) értéke adja.

A mezőgazdaság A és B szektorra való bontásánál nem alkalmazhatjuk azt — az iparban követett — módszert, hogy egyes cikkeket nem osztunk meg a két szektor között, mert

1. néhány — a mezőgazdaság termelési értékének nagyrésztét képviselő cikkből nagy mennyiség kerül mind ipari továbbfeldolgozásra, mind a lakosság személyes fogyasztására (pl. burgonya, tej),

2. a személyes fogyasztásra termelt növényekből jelentős mennyiséget használ fel a mezőgazdaság az újratermelés céljaira vetőmagként és takarmányként (gabona, hüvelyes).

A mezőgazdaság termelési értékéből így az A szektorba tartoznak:

a) az ipari feldolgozásra kerülő mezőgazdasági termékek (cukorrépa, gyapjú stb.),

b) a mezőgazdaságban termelési eszközként fogyasztásra kerülő termékek (vetőmag, takarmány, trágya, stb.).

A B szektorba a személyes fogyasztási javak kerülnek.

Az A és B szektorra bontáson kívül a társadalmi termékmérleg még számos olyan bontást és csoportosítást tartalmaz, amelyek — tényeges adatok hiányában — csak számítás útján végezhetőek el. Így a szállítási és áruforgalmi mérlegek alapján kiszámítható a közlekedési és kereskedelmi árresz megoszlása aszerint, hogy ipari vagy mezőgazdasági cikkekre rakódott-e. A felhasználási oldal egyes tételeinek megbontása abból a szempontból, hogy melyik szektor és melyik népgazdasági ág termékeiből tevődnek össze, különböző közgazdasági számítások eredménye, melyekhez elsősorban az iránystatisztikák és a háztartásstatisztika adnak alapot.

Befejezésül rá kell mutatnunk arra, hogy a társadalmi termékmérleggel kapcsolatos munkák Magyarországon — a szovjet útmutatások nyomán — csak 1951-ben indultak meg. A mérleg kidolgozásának, tökéletesítésének munkálatai még nagyrészt előttünk állnak, hiszen a szovjet tapasztalatokat nem lehet automatikusan átültetni a mi viszonyainkra. A még megoldásra váró, vitás problémákból néhányat az előbbieik során felvetettünk, itt azonban csak a kérdés felvázolása, a jelenlegi álláspont ismertetése — és nem megoldása volt a célunk.

A társadalmi termékmérleggel kapcsolatos további feladatunk az, hogy a kiszámítás és elemzés módszereit — a növekvő követelményeknek megfelelően — mind magasabb színvonalra emeljük, hogy a mérleg feladatát teljesen be tudja tölteni, és a gazdasági életben felvetődő problémák megismerésében és megoldásában ténylegesen fegyverünké válják.